

ФОРМУВАННЯ “ІСТИННОЇ ЛЮДИНИ” В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Анотація

У статті визначено ключові фактори формування особистості в педагогічній спадщині Григорія Сковороди, розкрито суттєві ознаки внутрішньої освіти; мету, завдання педагогічного процесу.

Ключові слова: педагогічний процес, внутрішня освіта, “сродна” праця, “істинна людина”.

У нормативно-правових документах з питань освіти визнається необхідність інноваційних змін у вітчизняному освітньому просторі на засадах компетентнісного підходу. Основною метою педагогічного процесу проголошується розвиток особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє ефективно діяти в повсякденному житті, адекватно вирішувати різноманітні проблеми. Основними напрямками реформування системи освіти в Україні визнано: інтелектуальний і морально-духовний розвиток особистості, формування вміння використовувати сучасні інформаційні технології; самостійно здобувати, аналізувати й узагальнювати інформацію. Принципового значення набуває проблема формування духовно-моральних якостей особистості.

Вирішення поставлених перед суспільством завдань потребує критичного переосмислення наявного історико-педагогічного досвіду. Серед українських філософів і педагогів, які збагатили національну педагогічну думку конструктивними ідеями, гідне місце посідає Григорій Савич Сковорода (1722–1794 рр.).

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що педагогічні ідеї Григорія Сковороди відображали його філософське бачення світу, базувались

на практичному досвіді педагогічної діяльності. Свої новаторські педагогічні ідеї філософ реалізував у практичній діяльності, перебуваючи на посаді викладача в Переяславському та Харківському колегіумах, працюючи домашнім вчителем у поміщика С.Томари.

Світоглядно-теоретичні аспекти формування “істинної” людини в педагогічній концепції Григорія Сковороди розкрили Д.Багалій, Г.Ващенко, М.Ковалинський, В.Петров, М.Сумцов, С.Русова, О.Туляков. Загальнопедагогічні ідеї українського просвітника проаналізовано у працях Г.Данилевського, О.Дзевєріна, М.Закалюжного, А. Ніженець, О.Тулякова, С.Чавдарова. Проблему формування особистості в контексті сучасної філософії освіти висвітлили В.Корженко, М.Култаєва, Л.Ушкалов.

Мета статті – проаналізувати й узагальнити проблему формування особистості в педагогічній спадщині Григорія Сковороди.

Домінуюче місце в колі педагогічних інтересів Григорія Сковороди займала проблема формування особистості. Основні аспекти формування “істинної” людини просвітитель розкрив у контексті вчення про “три світи” та “дві натури”, “філософії серця”, ідеї “сродної” праці.

На думку Григорія Сковороди, три світи – це, по-перше, макрокосм (все, що нас оточує); по-друге, мікрокосм (людина); і, по-третє, світ символів (духовний світ, основу якого становить Біблія). Особливістю світоглядної позиції Григорія Сковороди був поділ світу на два начала. Пріоритетне значення просвітитель відводив внутрішній сутності – невидимій натурі. Видима натура – зовнішня оболонка, матерія, речовина [1, с. 141 – 143].

Педагогічні міркування Григорія Сковороди про формування особистості спираються на розуміння людини як мікрокосму, “маленького світику”. Людина як мікрокосм, на думку філософа, теж складається з “двох натур”: “... є дві частини або природи в людині: пан і слуга, дух і плоть, серце й тіло” [2, с.365]. Саме “внутрішня натура” була для мислителя “істинною”: “...серце і звичаї людські мають свідчити, хто він такий, а не зовнішні якості. Дерево по плодах пізнається” [1, с. 103], – підкреслював Григорій Сковорода.

У трактуванні філософа, невидима натура (духовний світ) первинна щодо видимої (матеріальної): “... зване нами око, вуха, язик, руки, ноги і все наше зовнішнє тіло само по собі ніяк не діє і є ніщо. Воно все підпорядковане нашим думкам. Думка, володарка його, перебуває у безперервнм хвилюванні день і ніч. Це вона розмислює, радить, робить визначення, приневолює. А зовнішня наша плоть, як загнuzдана худоба чи хвіст, мимоволі йде за нею вслід. Отож думка – головна й середня наша точка. Звідси вона зчаста й серцем зветься. Відтак, не зовнішня наша плоть, але наша думка – головна наша людина. В ній ми й перебуваємо. А вона є нами” [1, с. 156 – 157].

У контексті філософії Григорія Сковороди, людина – емоційно-вольова істота, центром якої є серце, дух: “Бо що в людині голова, коли не серце?” Саме серце, був впевнений філософ, породжує думки, прагнення, устремління, сподівання, почуття, тобто є тією духовною субстанцією людського буття, яке забезпечує життєдіяльність людини і наближає її до вищої істини – до Бога: “... серце є істиний Бог” [2, с. 55].

Для педагога характерне релігійне світосприймання, його думки були засновані на християнському світобаченні й спрямовані в морально-етичну площину. Погляди на світ, людину, природу і суспільство були пов’язані зі зверненням до Бога, християнської традиції та народної мудрості, тому спиралися на головні християнсько-світоглядні категорії – Любов, Віру, Щастя.

У педагогічному процесі пріоритетного значення Григорій Сковорода надавав саме “внутрішній” освіті: вдосконалення і розвиток вольових якостей, естетичних смаків, емоцій; формування духовності як провідної якості особистості; створення сприятливих умов для самовдосконалення й саморозвитку дитини.

На думку мислителя, формування “істинної” людини відбудеться тільки тоді, коли вона осмислить і зрозуміє свою сутність, прислухатиметься до свого серця. “Істинна” людина, наголошував філософ, народиться лише тоді, коли зможе осягнути свій внутрішній світ, буде прагнути наблизитися думками до Бога: “З Богом святим низьке підноситься, а без нього опускається і високе” [1, с. 441].

Розглядаючи внутрішню духовну сутність особистості як божественну, як Бога в людині, мислитель підкреслював: “Чи ж сподіваєшся відшукати рай поза Богом, а Бога поза душею своєю? Щастя твоє, і мир твій, і рай твій, і Бог твій усередині тебе є. Він про тебе, в тобі ж пробуваючи, думає, наставляючи до того, що передусім для самого тебе є корисне, розумій, чесне і добропристойне” [1, с. 422].

Григорій Сковорода підкреслював, що у кожної людини своя внутрішня сутність (індивідуальні здібності, природні нахили, обдарування), що даються від народження, від Бога. Просвітитель закликав пізнати природні здібності, якими нагородив кожного Бог; розвинути їх в процесі навчання й самовдосконалення; вибрати професійну діяльність у відповідності з внутрішньою схильністю, щоб самореалізуватися у “сродній” праці. Григорій Сковорода був впевнений, що справді щасливою особистість може бути тільки “... коли не за своїми забаганками і не за чужими порадами, але вникнувши в самого себе і послухавши Святого Духа, що живе всередині і кличе його, слідує за таємним його покликом, береться й тримається тієї посади, до якої він у світ народився, самим вишнім для того визначений” [1, с. 419].

Таким чином, філософ акцентував увагу на думці про те, що учень повинен розвиватися згідно зі своїми природними здібностями та пізнавальними можливостями, радив навчатися тому, до чого народжений, до чого є природний хист і не брати на себе неприродних завдань і обов’язків.

Всі рівні, підкреслював філософ, в можливості пізнавати свої природні здібності і вибрати “сродну” діяльність, що зробить людину щасливою і принесе користь суспільству: “Сто сродностей – сто звань, і всі почесні, як законні” [1, с. 422]. Григорій Сковорода був переконаний, що “...з різними природними нахилами і життєвий шлях різний” [1, с. 105].

Таким чином, складається логічний ланцюжок етапів формування щасливої особистості в педагогічних міркуваннях філософа: пізнання внутрішньої сутності – розвиток індивідуальних можливостей – професійна діяльність за покликанням – щаслива особистість.

Всі компоненти педагогічної системи, на думку Григорія Сковороди, повинні бути підпорядковані всебічному розвитку особистості. Просвітитель вимагав вмілого керування навчально-виховним процесом. Педагог повинен будувати свою діяльність, на думку філософа, таким чином, щоб допомогти особистості розкрити і проявити свої природні здібності, всебічно і гармонійно розвинути, підготуватися до практичної діяльності.

Отже, розглядаючи природні задатки як найважливіший фактор у процесі формування особистості, Григорій Сковорода обґрунтував засадничий педагогічний принцип – виховання дитини на основі її життєвого покликання. Основними завданнями педагогічного процесу філософ вважав всебічний розвиток особистості на основі виявлення і розвитку природних задатків, здібностей, створення умов для життєвого і професійного самовизначення вихованців; збереження і зміцнення морального, фізичного, психічного здоров'я дитини; виховання її як вольової, вільної особистості, здатної робити самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях; формування потреби в навчанні й здатності до нього впродовж усього життя.

Згідно з педагогічними міркуваннями Григорія Сковороди, людина повинна бути гармонійно вихована: здорова тілом і духом, добродійна, вдячна, вільна, щаслива. Філософ наполегливо підкреслював, що шлях до виховання доброго, вдячного серця лежить через виховання розуму.

Таким чином, філософ обґрунтував питання про забезпечення в педагогічному процесі єдності розумового і морального виховання. Значну роль у моральному вдосконаленні учнів відіграють, на думку просвітителя, позитивні почуття. Тому важливим засобом формування емоційної сфери вихованців Григорій Сковорода вважав поезію, музику, художню культуру.

Сприймаючи людину як активну, мислячу істоту, просвітитель розглядав виховання також як певною мірою саморозвиток, самонавчання, самовиховання, під якими розумів вольові зусилля людини, спрямовані на вдосконалення себе самої, прагнення стати кращою.

У притчі “Вдячний Еродій” філософ словами Еродія підкреслив думку про необхідність самостійної пізнавальної діяльності й активності учнів в навчально-виховному процесі: “... батько дав мені крила, а я сам навчився літати” [2, с. 110].

Григорій Сковорода вірив у позитивний потенціал кожної людини, в її необмежені творчі можливості щодо постійного розвитку і самовдосконалення, підкреслюючи, щоб вихователі у своїй діяльності обов’язково спиралися на благородне особистісне начало в кожній дитині: “Народженого до добра неважко навчити добру...” [2, с. 108]. Причиною доброго народження, стверджував філософ, є “тільки єдина Божа благодать, і добродество не з літами до нас чіпляється, а зерно його народжується разом із нами” [2, с. 106].

Вірячи в силу виховних впливів, просвітитель був впевнений: “Немає нічого кращого за добре виховання: ні чин, ні багатство, ні рід, ні милість вельмож” [2, с. 106].

Григорій Сковорода виступав за гармонійний педагогічний процес, розуміючи його як єдність морального, розумового, фізичного і естетичного виховання. Тому просвітитель піддавав гострій критиці феодально-аристократичну систему виховання і навчання за її формалізм, відірваність від реального практичного життя, ігнорування природними можливостями дітей.

Просвітитель підкреслював, що кожна людина мусить пізнати себе як частину свого народу, з яким вона зв’язана рідною мовою, звичаями, традиціями. Григорій Сковорода був впевнений, що формування особистості зумовлюється всім укладом життя конкретної нації і ґрунтується на її культурно-історичних традиціях.

Пріоритетного значення в процесі формування особистості філософ відводив сімейному вихованню, яке разом зі школою повинно підготувати дитину до щасливого життя, виховати гармонійно розвинену людину. Мислитель наголошував на визначальній ролі батьків як природних і найперших вчителів для своїх дітей: “Бо батьки – Божа, а діти батьківська подоба, зображення, копія. Як від яблуні соки і гілля її, так батьківський дух і

норов переходять у дітей, аж доки не відлучаться і наново не вкоріняться” [2, с. 108].

Тому визначальною ланкою в процесі становлення особистості, на думку Григорія Сковороди, є сім'я. Просвітитель неодноразово повторював, що “батьки суть наші кращі вчителі”, а головний батьківський обов'язок – піклуватися про душу і здоров'я своїх дітей, використовуючи різноманітні виховні впливи: особистий приклад, повчальні бесіди, переконання, застереження. Дітям радив: “Перш за все батька й матір шануй і служи їм. Вони-бо видимі портрети тієї невидимої істоти, яка тобі стільки подає” [1, с. 147].

Важливим фактором формування особистості філософ вважав “добре народження”: “воно – сім'я, щастя і зерно виховання” [2, с. 106]. Григорій Сковорода був впевнений, що виховання здорової людини починається задовго до її народження. Тому радив майбутнім батькам серйозно ставитися до народження дитини: уникати зайвих нервових потрясінь, дотримуватися в усьому міри, робити добрі справи, вести здоровий спосіб життя.

Таким чином, мислитель закликав чуйно ставитися до внутрішнього світу учнів, дбати, в першу чергу, про виховання емоційно-вольової сфери, формувати позитивні почуття на основі християнської етики і загальнолюдських цінностей. Найкращі якості людини Григорій Сковорода асоціював з душею, тому у вихованні наполягав, передусім, звертати увагу на серце, почуття, прагнення, переконання, духовні якості особистості; з моральним вихованням тісно пов'язував розумове, фізичне, естетичне; щастя людини вбачав в духовному самовдосконаленні й “сродній” праці. Наслідуючи українську національну традицію, просвітитель закликав виховувати у дітей людяність, чесність, справедливість, скромність, щирість, вдячність, працелюбство, повагу до Батьківщини, любов до Бога, життєрадісне ставлення до життя, віру в краще майбутнє. Філософ мріяв “не про багате, а про спасительне виховання” [2, с. 107], основним завданням якого було виховання “істинної” людини: духовно багатой, освіченої, здатної до самовдосконалення, віруючої в Бога.

Враховуючи вищесказане, можна виділити декілька пріоритетних чинників формування особистості в педагогічній спадщині Григорія Сковороди: мотивація особистості на самовдосконалення, розвиток емоційно-почуттєвого світу дитини (суб'єктивний аспект); організація педагогічного процесу (мета, зміст, форми, методи, засоби) відповідно до природних можливостей учнів; створення умов в шкільному і сімейному середовищі, за яких особистість здобуває досвід і психологічну готовність до самовдосконалення впродовж всього життя (об'єктивний аспект).

Список використаної література

1. Сковорода Григорій. Твори у 2-х т. – Київ: Обереги, 1994. – 527 с. – (т.1).
2. Сковорода Григорій. Твори у 2-х т. – Київ: Обереги, 1994. – 479 с. – (т.2).